

*Моїм дорогим сестрам у других
Наталії і Марії з роду Шульгинів
присвячую з любов'ю*

ВІД АВТОРА

*К*оли називають інтелігентні родини свідомих українців кінця ХІХ століття, то ніколи не згадують про Шульгинів. Так, ніби їх і не було. Може, через незнання? Звісно, мало відомостей є про цю родину. «Спогади» Олександра Шульгина в Україні не видавалися. Тому й публікації, що трапляються, містять, на жаль, і неточності, і похибки. Намагаючись заповнити білі плями, виправити допущені помилки і завершити розпочаті нариси про представників цієї української сім'ї (див.: Леонтович О. Осінні соняшники. — К., 2003), пропоную зацікавленим читачам познайомитися з трьома поколіннями Шульгинів. Сподіваюся, це допоможе тим, хто прагне більше дізнатися, якими були наші попередники і що вони заповідали наступним українським генераціям.

А вони передали багато чого: чесність, високу моральність, людяність, вірність слову — все те, що зветься порядністю. А ще плекали в собі негучне почуття патріотизму, зберігали ідеали відданості українській ідеї протягом усього життя. Бо це були люди, не вдатні до переступів, які працювали для громади, для України без упину, не дбаючи про власні вигоди. Вони вдавалися до вчинків, може, вже й не зрозумілих у наш прагматичний час,

та для них природних. І якби їх не було, то, можливо, й перевівся б унівець той гумус душі, на якому проростають високі почуття.

Отже, родина Шульгинів: батьки, діти, онуки.

Яків Миколайович і Любов Миколаївна Шульгини належали до тих інтелігентів, громадських діячів, які були активними учасниками українського національного відродження в останній чверті ХІХ століття. Він — педагог, історик, меценат; вона — народна вчителька, що стояла біля витоків рідної школи. Обидва — культурно-громадські діячі за покликом душі. У стінах домівки Шульгинів серед моря зросійщеності завжди звучала лише українська мова. Вони дали своїм дітям — Надії, Олександрю, Володимиру, Миколі — таке суто національне виховання, що буремного 1917 року ті вже готові були до творення самостійної Української держави.

Надія продовжила справу батьків, була серед організаторів Першої української гімназії імені Тараса Шевченка (1917), із завзяттям працювала у математичній термінологічній комісії. Автор першого підручника з математики для шкіл Наддніпрянщини.

Старший син Олександр — перший міністр закордонних справ УНР, батько української дипломатії, вчений-історик. Середульший, Володимир, надія української науки, без вагань віддав своє життя під Крутами за свободу Батьківщини. І наймолодший Микола теж прислужився українській громаді.

Доктором філософії, вченим-філологом, відомою громадською діячкою стала онука Шульгинів Наталія, яка, продовжуючи родинну традицію, багато років працювала на освітянській ниві та у вищих навчальних закладах.

Про тих, хто поклав свою цеглину в підмурок сучасної незалежної України, йтиметься в цій книжці, якій вперше подано спробу висвітлити їхні життя і діяння, освячені любов'ю до Батьківщини.

Тому такі вчасні і слушні слова відомого кіровоградського краєзнавця Володимира Боська: «Безперечно, історія родини Шульгинів, яка стільки зробила для України, заслуговує монографічного дослідження».

Моя сердечна вдячність дорогій сестрі Марії Іщук за надання відомостей про рідних, спогадів і статей її мами, Надії Шульгиної-

як член української делегації на мирній конференції виїхав за кордон (спершу до Швейцарії, потім до Парижа) боронити українську справу перед союзними державами. Разом з іншими намагався здобути визнання УНР державами Антанти та підписати перемир'я у польсько-українському конфлікті. Завдяки дипломатичним зв'язкам йому обіцяли підтримку в подальшій боротьбі з більшовиками, але через втручання польського генерала Галлера її не було надано.

Навесні 1920 року О. Шульгин востаннє побував на своїй Батьківщині. Покидаючи рідну землю, віз у валізах не речі, а документи.

Відтоді життя, політична, дипломатична, громадська та наукова діяльність Олександра Шульгина розгорталися на еміграції.

Про появу українців на міжнародній арені О. Шульгин писав так: «Коли ми в 1919 р. з'явилися в Парижі перед міжнародним форумом, чужі люди ставили під сумнів існування української нації. Треба було пробивати мур байдужості, ігнорації, ворожнечі. І все ж мені разом з моїми співробітниками пощастило невсипущою працею навколо Ліги Націй до певної міри пробити шлях, поставити українське питання на порядок денний міжнародної політики. Кожен крок вимагав напруження всіх наших сил. Мінімум наслідків досягався максимумом зусиль»⁷.

Восени 1920 року він очолив делегацію УНР в Женеві на Першій асамблеї Ліги Націй, де ще можна було ставити українське питання (наприкінці листопада уряд вже покинув Україну), пізніше брав участь і в роботі Другої асамблеї.

1921 року уряд припинив повноваження цієї делегації, натомість утворив Надзвичайну дипломатичну місію в Парижі, призначивши керівником О. Шульгина. Їй випало якнайдовше бути осередком українського представництва.

Наступного року О. Шульгин разом із Р. Смаль-Стоцьким брав участь у Генуезькій конференції, попри те що більшість країн на той час уже визнали більшовицьку владу.

Треба зауважити, що матеріальний стан родини забезпечував Олександр Якович. Так, через брак роботи в Парижі, узимку

⁷ Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. — К.: Юрінком. Інтер.— 1998. — С. 25.

1922–1923 років працював у бібліотеці Фрайбурзького університету. Мав змогу бачитися там із дочкою М. Драгоманова, Лідією Шишмановою.

Перебуваючи на початку 20-х років у Празі, переживаючи разом із друзями відчай поразки (хоча й відзначаючи при цьому, що «провідні ж наші люди і в першу голову Симон Петлюра цього одчаю не знали»), О. Шульгин часто зустрічався з ними невеличким партійним гуртком на квартирі Максима Славінського. Там точилися гарячі дискусії щодо створення державного українського центру, який би згуртував всіх українців. «Ми відчували, — писав О. Шульгин, — що нація увійшла в добу велику, героїчну...»⁸. Вони бачили, що етнографічна маса ставала нацією, національно українці незрівняно вирости, що жертви, принесені на вівтар свободи, не пропали даремно. І ось, дійшовши думки про необхідність створення державного центру, соратники О. Шульгина наполегливо шукали, в якій це має бути формі й зійшлися на тому, що єдиним справжнім центром може бути лише — Уряд Української Народної Республіки, бо збереження його на новому етапі боротьби має величезне значення для всієї української справи. Думки про Уряд переросли партійні межі. хоч не вся тоді українська еміграція підтримувала це рішення, та когорта тих, хто дивився вперед, усвідомлювала, що це тільки тимчасовий стан і українці досягнуть необхідності створення Уряду УНР. Усі визнавали, що на чолі має стати Симон Петлюра як найпопулярніший провідник.

Тому 1925 року було створено безпартійний ідейний центр — республікансько-демократичний Клуб під головуванням спочатку О. Лотоцького, а потім К. Мацієвича і М. Славінського. Цей Клуб, як пише О. Шульгин, зіграв роль лабораторії ідей державного центру. Одночасно в Парижі за редакцією В. Прокоповича і за безпосередньої участі Симона Петлюри почав виходити тижневик «Тризуб», який став незамінною трибуною для широких кіл прихильників уряду УНР. І вже у 1925–1926 роках, стверджує О. Шульгин, «можна було констатувати, що популярність уряду УНР стала зростати швидким темпом», чому сприяла енергійна праця Симона Петлюри.

⁸ Там само. — С. 25.

Література

1. *Модзалевский В.* Малороссийский родословник. — К., 1914. — Т. 4. — С. 545–567.
2. *Єфремов С.* Дорогою ціною // *Нова Рада*. — 1918. — Ч. 37.
3. *Черняхівська-Старицька Л.* Пам'яті юнаків, замордованих під Крутами // *Нова Рада*. — 1918. — Ч. 41.
4. *Микола Шульгин* // *Тризуб*. — Париж, 1932. — Ч. 2. — С. 13–14.
5. *Енциклопедія українознавства*. — Париж; Нью-Йорк, 1962. — Т. 10. — (НТШ).
6. *Наша зірниця* // *ВДАФ* — *Василіянська дівоча академія Факс Чейс*. — 1966. — Трав.-черв. — Ч.3.
7. *Збірник на пошану Олександра Шульгина: (1889-1960)* / Ред. В. Янів. — Париж; Мюнхен, 1969. — 360 с. — (Зап. / НТШ; Праці іст.-філос. секції; Т. 186).
8. *Надія Яківна Іщук* // *Українка в Світі (Торонто)*. — 1979. — Ч. 2.
9. *Гетьмани України. Історичні портрети: Зб.* — К., 1991. — 216 с.
10. *Анциферов М.* Из дум о былом. — М., 1992.
11. *Кирьян М., Самородов В., Сыч Е.* Хранить и ценить обязательно. — Полтава, 1993.
12. *125 років української академічної традиції*. — Нью-Йорк, 1993.
13. *Пазуняк Н.* Любов Шульгина // *Українське Слово*. — 1995. — 13 квіт. — С. 12–13.
14. *Стахів Є.* Кризь тюрми, підпілля й кордони. — К., 1995. — С. 208–210.
15. *Борисенко В.* Нариси з історії української етнології 1920–30-х років. — К., 2002.
16. *Кузнецова Л.* Цивільний губернатор. — Курськ, 2004. — 1 квіт.
17. *Орел С.* Шульгини: історія оживає... // *Дзеркало тижня*. — 2006. — Ч. 6.
18. *Байрак О., Самородов В., Панасенко Т.* Парки Полтавщини: історія створення, сучасний стан дендрофлори, шляхи збереження і розвитку. — Полтава, 2007. — С. 87–101.
19. *Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників*. — К., 2008. — Т. 1. — С. 19.

20. *Корсак І.* Гетьманич Орлик. — Луцьк, 2008. — С. 94.
21. Останній державний секретар України // *Novgazeta*. — 2009. — 17 вересня.
22. *Шульгина Н.* Спогади. — Машинопис.
23. *Шульгина Н.* Спогад. — Машинопис.
24. *Шульгина Н.* Математична майстерня. — Рідна школа. — Аугсбург, 1948. — С. 17-20.
25. *Шевченко С.* Єлисаветградський період у життєпису родини Шульгиних (1894 — 1899). — Наукові записки. — Вип. 13. — Серія: історичні науки. — Кіровоград: РВВ КДПУ ім. Винниченка, 2010. — С. 372-379.
26. *Шевченко С.* Лицарі українського степу. — Кіровоград, 2008.
27. *Босько В.* Історичний календар Кіровоградщини на 2006 рік. Люди. Події. Факти. — Кіровоград, 2005. — С. 140.
28. Герої Крут. Лицарський подвиг юних українців 29 січня 1918 року. — Дрогобич, 1995.
29. Крути. Січень 1918 року. — К., 2010.
30. *Паустовський К.* Собрание сочинений: В шести томах. — Москва, 1957. — Т. 3.
31. *Шульгин О.* Україна і червоний жах. Погроми в Україні. — К., 2001.
32. *Шульгин О.* Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. — К., 1998.
33. *Самчук У.* На білому коні. — Львів, 1999. — С. 192.
34. *Суровцева Н.* Спогади. — К., 1996.
35. *Макаров А.* Енциклопедия Киевской старины. — К., 2002. — С. 475-476.
36. *Ищук-Пазуняк Н.* Вибрані студії з історії, лінгвістики, літературознавства і філософії. — К., 2010. — С. 524-525.

Зміст

Від автора	3
Був світлом не лише для учнів	6
Коли оживає історія	18
«Вона жила Україною і для України»	28
Надія — дочка Любові	34
Достойний нащадок славних пращурів	43
«Він був увесь — любов до України»	69
Услід за старшими він присвятився Україні	78
І доктор філософії, і державний секретар	81
Література	92